

МАТЕРІАЛИ ДО УРОКУ НОВОГО КУРСУ «ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО» (VIII КЛАС) З ЕЛЕМЕНТАМИ НАРОДОЗНАВСТВА

- **Тема: Міфологія — зоря людської свідомості***
(уявлення про світ стародавньої людини)

П л а н

1. Особливості міфологічного мислення.
2. Провідні теми та сюжети у міфології народів світу.
3. Актуальний урок із духовної спадщини предків.

1. В даній темі мова по суті іде про пізнання витоків культури людського суспільства. Вчителю слід звернути увагу на те, що у повітніх дослідженнях та публікаціях чітко простежується тенденція переглянути утверджену у масовій буденній свідомості традицію занижувати дійсний рівень досягнень стародавньої людини у пізнанні нею навколишнього світу, спрощувати духовне життя та інтелектуальний світогляд нашого далекого предка. Стародавню людину, яку з царства звірів вирвала праця, споконвічно характеризує **прагнення зрозуміти своє місце у системі навколишньої природи, розгадати процес, який обумовив появу самого нашого світу**, що знайшло відображення у міфопоетичній творчості різних народів.

Міфологія — це форма суспільної свідомості, спосіб розуміння світу, характерний для ранніх стадій суспільного розвитку. Міфологією ми називаємо як сукупність міфів того чи іншого народу, так і галузь знань, науку, яка вивчає міфи.

Міфи — (у перекладі із грецького — слово, розповідь, звістка) — існували у всіх народів землі. Вони були першою спробою узагальнити і пояснити різні явища природи і суспільства за допомогою почуттєво-наочних образів. Міфи об'єднали в собі зачатки знань, релігійних вірувань, політичних поглядів, різних видів мистецтва, філософії. Лише згодом ці елементи отримали самостійне життя і розвиток. Міф виступав як єдина, нерозчленована (синкретична), універсальна форма свідомості. Він виражає світовідчуття, світосприймання і світорозуміння епохи, у яку створювався.

Одна із характерних особливостей міфу полягає у його яскравій художній образності, поетичності, метафоричності. «Міф — то

* Дані матеріали можуть також бути використані вчителями української літератури, що працюють за програмою, розробленою Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка, адже вона передбачає вивчення певних тем з міфології.

є найдавніша поезія, і як вільні та різноманітні можуть бути поетичні погляди народу на світ, так само ж вільні та різноманітні й витвори його фантазії, що змальовують життя природи у її повсякденних та річних перетвореннях» — писав відомий збирач слов'янських казок, фольклору, блискучий дослідник народної поезії та міфології О. М. Афанас'єв.

В міфології людські риси переносились на навколишній світ, олюднювались космос та інші природні сили. Дана властивість чимось споріднює міф із мисленням дітей, художників, поетів. В міфології були відсутні чіткі розмежування світу й людини, думки й емоції, знань й художніх образів, ідеального й матеріального, об'єктивного й суб'єктивного. Людська думка проведе ці розмежування пізніше. В міфології ж всі елементи виступають злито, нерозчленовано. Це є цілісне світорозуміння, в якому різноманітні уявлення пов'язані в єдину образну картину світу, яка сполучала в собі реальність і фантазію, природне і надприродне.

Міф виконував різноманітні функції. За його допомогою ми-нуле пов'язувалося із теперішнім та майбутнім, формувалися колективні уявлення того чи іншого народу, забезпечувався духовний зв'язок поколінь. Міфологія закріплювала прийняту у даному суспільстві систему цінностей, підтримувала, заохочувала певні форми поведінки.

Міфологічна свідомість містила в собі також пошук єдності природи і суспільства, світу і людини, гармонії, внутрішньої згоди людського життя, розв'язування його протиріч. Через епос, казки, легенди, історичні перекази міфологічні образи, сюжети ввійшли в гуманітарну культуру різних народів — у літературу, живопис, музику, скульптуру, театральне мистецтво. Міфи можна назвати тим золотим фондом, що його в скарбниці своєї пам'яті повинна мати кожна грамотна людина.

2. При всьому різноманітті міфологічної творчості у різних народів ряд основних тем і сюжетів в їхніх оповідях повторюється, і справа тут не тільки в тім, що одне плем'я могло запозичити у іншого той чи інший міф. Найчастіше це чинилося тоді, коли різні племена стояли на одному шаблі соціально-економічного розвитку, жили у близьких природно-кліматичних умовах. Нерідко схожість міфів пояснюється первісною спорідненістю, спільним походженням народів, наприклад, греків, римлян, кельтів, германців, слов'ян, литовців, іранців, індійців, що входять в індоєвропейську мовну сім'ю і складала ще в V тис. до н. е. єдиний етнічний масив*.

* Більш детально див. про це: «Краяни». — Миколаїв, 1992. — Вип. 1. — С. 6—7. Корисною для вчителя буде й така публікація: Шилов Ю. Погарська Т. Міфи з берегів Дніпра та Інду // Людина і світ. — 1982. — № 4. — С. 27—35.

Краще за все міфи індоєвропейських народів збереглися в суспільствах стародавніх індійців та греків. Деякі з найбільш рапних індоєвропейських міфів відомі нам із «Рігведи», гімни якої були остаточно складені вже у II тис. до н. е. і записані згодом у Індії. Багато міфологічних сюжетів, образів, уявлень та ідей «Рігведи» можна віднести до стародавньої праіндоєвропейської епохи. Досить архаїчними є і деякі міфи греків. У більш пізньому літературному викладі вони представлені в «Іліаді». У слов'янських народів найбільш давні міфологічні уявлення часів спільної індоєвропейської правітчизни краще за все збереглися в обрядовому фольклорі (календарні, весільні цикли тощо). Розшифруванню і реконструкції їх присвячені роботи таких видатних учених-лінгвістів, як А. А. Потебня, М. І. Костомаров, О. М. Афанас'єв та інші. З метою більш глибокого опрацювання даного питання рекомендуємо вчителю звернутися до збірки «Золотослов: Поетичний космос Давньої Русі» (Київ: «Дніпро», — 1988).

Космічним темам присвячено багато міфів різних країн. Це так звані космогонічні та космологічні міфи та уявлення, які можна вважати вершиною світогляду стародавніх народів. Вони містять у собі спроби відповіді на питання про початок та устрій всього Всесвіту в його цілісності, про походження найбільш важливих явищ природи, про світову гармонію і т. інш. Вельми характерними в зазначеному відношенні є міфи про світове яйце, з якого, мовляв, після його поділу виник світ. Такі уявлення могли зародитися ще в кам'яному віці у зв'язку із великим значенням у первісній економіці полювання на птахів та збирання яєць. Відгомін цих мотивів дійшов до нас, скажімо, в українських народних казках про яйце-райце («А яйце з-за пазухи випало та об камінець і розбилося!.. Як узяв же тут скот вернути з того яйця — і корови, і вівці, й кози!..»), про золоте яечко курочки-ряби і в традиційних пасхальних писанках.

Виникнення світу часто розглядається в міфології як його поступовий розвиток із первісного безформного стану — хаосу — в упорядковану структуру — космос, як творення через подолання руйнівних демонічних сил. Ось як розповідається про це в українському обрядовому фольклорі:

Коли не було з нашада світа,
Тогда не було неба, ні змлі,
А но лем було синее море,
А серед моря зелений явір.
На явороньку три голубоньки,
Три голубоньки радоньку радять,
Радоньку радять, як світ сновати:
— Та опустимеся на дно до моря,
Та дістанемо дрібного піску,
Дрібний пісочок посіємо ми:
Та нам ся стане чорна земляця.

Та дістанемо золотий камінь,
Золотий камінь посіємо ми:
Та нам ся стане ясне небоцько,
Ясне небоцько, світле сонінько,
Світле сонінько, ясен місячик,
Ясен місячик, ясна зірниця,
Ясна зірниця, дрібні звіздочки.

Важливо відзначити, що формування найбільш загальних уявлень про світобудову відбувалося паралельно із накопиченням і постійним поглибленням конкретних знань про закономірність руху небесних тіл та взаємозв'язок змін, що відбуваються на небі та на землі. Не випадково у найдавніших хліборобських цивілізаціях саме розвинута календарно-астрономічна система, пов'язана із регламентацією аграрних циклів та жорстким підпорядкуванням їх сезонним природно-кліматичним змінам, була однією із важливіших передумов прогресу сільськогосподарського виробництва (тут учителю доцільно опиратися на знання, що отримали учні при вивченні курсу «Історія стародавнього світу»). В специфічній для себе художньо-образній формі міфи виражали основні закономірності життя природного оточення і результати перших астрономічних, природознавчих уявлень людства. Вони аж ніяк не відкидали практичних знань, що сприяли раціоналістичному світорозумінню. Космологічна конкретність міфів пов'язана із передачею окремих цілком певних космічних ситуацій (скажімо, особливостей розташування небесних тіл, періодів їхнього руху тощо). Тому не випадковим є широке розповсюдження міфів про виникнення світу внаслідок шлюбу між Небом і Землею, Сонцем і Місяцем. Згадаймо, що в українських колядках сім'я незмінно співвідноситься із Сонцем (господи́ня), Місяцем (господар) і зірочками (дітки). Сонце, місяць та зірки, що зображуються на традиційному весільному караваї, також є космічними міфознаками шлюбного мотиву. Назви майже усіх сузір'їв а також планет Сонячної системи так чи інакше пов'язані з античними міфами: римський Меркурій — це грецький Гермес, Венера — це Афродіта, Марс — Арес (або Арей), Юпітер — Зевс тощо.

Таким чином, вивчення суті та історичного розвитку поглядів про побудову світу є важливішою часткою аналізу міфів, необхідною для правильного розуміння їх змісту, а трактовка міфів виключно як фантастичних творів не зовсім відповідає їхньому дійсному значенню.

Поряд із інтересом до походження світу в міфології багато уваги приділялося походженню людей, народженню, стадіям життя, смерті людини, різним випробуванням, що стаять на її життєвому шляху. Виникнення людей пов'язувалося в міфах з існуванням першопредків, уявлення про яких змінювалось в залежності від розвитку суспільства. Наприклад, у ранньородовому суспільстві, де

люди займалися переважно полюванням та збиранням, предками роду вважалися певні рослини та тварини. Із переходом до землеробства та скотарства люди почали вважати своїми предками богів та богинь, які уособлювали Землю, Сонце, Океан та інші природні стихії та сили, від яких в першу чергу залежали результати їхньої трудової діяльності. Характерно, що на цих шаблях розвитку уявлення про першопредків існували ще як уявлення про спільних предків усього роду чи племені, оскільки окрема людина ще не виділяла себе із цих спільнот у зв'язку із неможливістю її самостійного, незалежного від них існування. Уявлення про індивідуальних чи сімейних предків виникли значно пізніше, коли окрема людина почала усвідомлювати себе як особистість.

Особливе місце в міфології займали оповіді про культурні досягнення людства — добування вогню, винахід ремесел, землеробства, скотарства тощо. Приручення свого часу давніми індоєвропейцями великої рогатої худоби обумовило, наприклад, те виключно почесне місце, яке посідають бики та корови у їхній міфології. Досить поширеними є міфи про священну корову як праматір'всього суцього, символ родючості та достатку. Відповідно до грецької міфології, бик був одним із утілень Зевса — верховного бога-ства, батька всіх інших богів і людей. Використовуючи широко відомий грецький міф про Прометея, а також публікацію в популярному дитячому журналі «Трамвай» (1991 — № 2) давньоруської легенди «Два вогні», австралійського міфу «Про те, як люди взнали про вогонь» та давньоіндійського «Гімна Агні», вчитель може запропонувати учням виступити в ролі дослідників та зробити порівняльний аналіз цих міфологічних творів.

3. Найважливішою особливістю міфології є те, що світ розглядається в ній як єдине ціле, а самі люди сприймаються як одна із частин цього величезного цілого, яка знаходиться у родинних взаємозв'язках із всіма іншими його частинами. Таким чином, ще в міфології слід шукати виток найважливішого філософського положення про загальний взаємозв'язок речей, явищ і процесів. Надзвичайно важливо підкреслити, що вже на ранніх стадіях суспільного розвитку наші предки **убачали гармонію, яка пронизує світобудову, і прагнули жити у повній згоді з природою; порушення порядку у Всесвіті і на Землі бачилось їм як загроза гибелі всього живого.** Це був один з основоположних принципів світогляду стародавніх народів. Він заслуговує акцентування на себе особливої уваги у зв'язку із проблемою гармонії природи, суспільства і людини, яка так різко загострилася на сучасному етапі. В умовах пинішніх екологічних катаклізмів людина може вилучити вельми повчальні уроки з інтелектуальної, культурної, духовної спадщини минулого.

ЛІТЕРАТУРА

Ботвинник М. Н. и др. Мифологический словарь. Книга для учителя: Изд. 4-е, испр. и перераб. — М., 1985.

Брянцева В. Мифы древней Греции и музыка. — М., 1967.

Введение в философию: Учебник для вузов. — М., 1989. — Ч. I. — С. 30—32.

Гловацька К. Міфи Давньої Греції — Київ, 1991.

Голосовкер Я. Сказания о титанах. — М., 1967.

Знойко О. П. Міфи Київської землі та події стародавні. — Київ, 1989.

Золотослов: Поетичний космос Давньої Русі. — Київ, 1988.

Кун Н. А. Легенды и мифы Древней Греции: 4-е изд. — М., 1963.

Лосев А. Ф. Античная мифология. — М., 1967.

Мифологические, литературные и исторические сюжеты в живописи, скульптуре и шпалерах Эрмитажа: 3-е изд., доп. — Л., 1978.

Мифологический словарь — М., 1991.

Мифология древнего мира: (Пер. с англ.). — М., 1977.

Мифы народов мира: Энциклопедия. — М., 1987. — Т. I; 1988 — Т. 2.

Шилов Ю., Погарська Т. Міфи з берегів Дніпра та Інду // Людина і світ. — 1982. — № 4.

Підготувала: **О. М. ПОЛУХІНА** — кандидат історичних наук, зав. кафедрою суспільних наук ОІУВ.